

Exofónia a kortárs japán irodalomban Tawada Yōko alkotásainak korpuszában vizsgálva

Bevezetés

Az 1980-as évek óta egyre gyakoribb és elterjedtebb, hogy nem anyanyelvi írók nyernek elnívós irodalmi díjakat, lesznek a nagyközönség kedveltjei. Már a XX. század elejétől kezdve ismerünk olyan írókat, akik nem (csak) az anyanyelvükön alkotnak (például Franz Kafka vagy később Vladimir Nabokov). Magyar nyelvterületen a kisebbségi, vagy kivándorló irodalom kifejezés a legelterjedtebb, de angol, német, japán nyelvterületen számos egyéb fogalommal találkozhatunk, amelyek kisebb átfedésekkel a jelenség más aspektusaira világítanak rá. Az úgynevezett kivándorló irodalom (*border-crossing literature*, vagy *ekkyō bungaku* 越境文学) fogalmán belül el kell különítenünk egy csoportot, akik írásaikban a klasszikus kivándorló irodalom jellemzőin túl, vagy amellett, a nyelv hangzóságára, vizualitására reflektálnak, azt tesszik meg a szöveg egyik szervezőerejének. Ezeket a művészeket – amennyiben irodalmuk nyelvi sajátosságait állítják a tudományos vizsgáldás középpontjába – exofón íróknak (*ekusofonna sakka* エクソフォンな作家) nevezik.

A japán irodalomban exofón íróknak tekinthetjük Levy Hideo リービ英雄, David Zoppetti デビット・ゾペティ, Yang Yi 楊逸 (ヤンイー), Mizumura Minae 水村美苗 és Tawada Yōko 多和田葉子 írókat. Japán nyelvterületen ők az *ekkyō bungaku* kategóriában is gyakran megtalálhatók, mert az exofóniát a nyelvi aspektusok leírására, az *ekkyō bungaku* fogalmat pedig a széles értelemben vett kivándorló irodalom jellemzőinek leírására használjuk.

Amikor exofón irodalomról beszélünk, tulajdonképpen az írók műveinek azon sajátosságait vesszük sorra, amelyben a nyelv önreflexivitása és dekonstrukciója, valamint rekonstrukciója, a nyelvet használó ember nyelvi idegenségérzete, a nyelv szemantikai kifejező képességének határai, a többnyelvűség és szépirodalmi szövegek fordítása kerül előtérbe, tehát nyelvelméleti kérdéseket feszegető költői eszközként is tekinthetünk rá.

Az exofónia jelensége szorosan összefügg a kivándorló irodalommal, ám a két fogalom nem fedí egymást. Tanulmányomban az exofónia fogalmát, használatának szükségességét, valamint kortárs irodalmi példákon keresztül a működési elvét mutatom be Tawada Yōko japán nyelvű szövegeinek példáin keresztül.¹

Az exofónia megismertetője japán nyelvterületen –Tawada Yōko

A japán irodalomba Tawada Yōko hozta be az exofónia fogalmát 2007-ben. Azóta Japánban több konferencia volt a témáról: többek között 2017-ben a Yamagata Egyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Konferenciája.³ Mivel ebben a tanulmányban főleg Tawada műveiből vett példákkal illusztrálok a jelenséget, ezért először röviden ismertetni a szerző munkásságát.

Tawada Yōko 1960-ban született Tokióban. A Waseda Egyetem 早稲田大学 irodalomtudományi szak orosz szakirányán tanult, majd 22 éves korában, 1982-ben Németországba költözött, ugyanis egy könyvkiadó cégnél kapott állást.⁴ Ekkoriban még a legalapvetőbb német szavakat sem ismerte, így a kiköltözése utáni első időkben élete gyökeresen megváltozott. Az

¹ A tanulmányban idézett szövegek a szerző saját magyar nyelvű fordításai, melyek csupán „nyers” fordítások és az idézett szövegre koncentrálnak.

³ 日本比較文学会第 79 回全国大会、山形大学文学研究科、2017. 06. 17～18.

⁴ 高根沢紀子「多和田葉子の文学世界」 8.

anyanyelvétől elszakadva, a német nyelvet még nem beszélve „nyelv nélkül” maradt, amikor ki akarta fejezni magát az élet hétköznapi szituációiban.⁵ Ez a „nyelvnélküliség”, valamint annak a felfedezése, hogy gondolkodásunkat a nyelv határozza meg, de a nyelv kifejező képességének korlátai vannak, ekkor tudatosulhatott először Tawadában:

Egy fél év eltelt, és közben egyáltalán nem volt lehetőségem japánul beszélni. Olyan érzés volt, mintha a japán nyelv teljesen elvált volna az életemtől. Többé nem találtam a megérintett tárgyakhoz, saját hangulataimhoz tökéletesen illő japán kifejezést. Bár az természetes, hogy idegen nyelvként a német nyelv(i kifejezés) nem jutott egyből az eszembe, de ez az anyanyelvtől való eltávolodás félelmetes volt; olyan érzés, mintha a ködben lassan láthatatlanná váltak volna számomra az írásjegyek. Én pedig nyelvtelenül 言葉無しで a dolgokat érezni, valamint gondolkodni, dönteni képessé váltam.⁶

Shimizu Kōji 清水光二 értelmezése szerint ez a rész a szavak és a dolgok, valamint a jelentés közötti kapcsolat megszűnésének állapotát írja le,⁸ amely a nyelv dekonstrukciójának a folyamatként is értelmezhető. Tawada elidegenedik a nyelvtől, így megfigyelheti annak anyagságát. A nyelv anyagságának, vagyis médiumának megfigyelése és tudatosítása aztán visszatér a munkásságában, ahogyan majd láthatóvá válik a későbbi példák alapján.

Mesterképzését a Hamburgi Egyetemen végezte, ahol Heiner Müller munkáiból írja szakdolgozatát,¹⁰ majd a Zürichi Egyetemen doktorál *Spielzeug und Sprachmagie in der europäischen Literatur* című disszertációjával.¹² 2018-ra már 36 éve él folyamatosan Németországban, tehát életének nagyobb részét töltötte német nyelvi közegben, mint Japánban. Ebből is érezhető, hogy Tawadánál nem beszélhetünk arról, hogy műveiben a német vagy a japán nyelvet azért használná „másképp”, mert nincs eléggé birtokában az adott nyelvnek. Ez a felfogás gyakran elterjedt a „kisebbségi írók” esetében, ám az irodalomtudományi vizsgálódás hátráltatása miatt hibás.

Munkássága elismeréseként számos díjat kapott mind japán, mind német viszonylatban. 1991-ben Gunzō-díjat nyert *Kakato wo nakushite* かかとを失くして (*Missing Heels*) című művéért, két évvel később Akutagawa-díjatban részesült az *Inu mukoiri*ért, 1994-ben Lessing-díjat, 2000-ben Izumi Kyōka-díjat, 2003-ban Ito Sei-díjat és Tanizaki Jun’ichirō-díjat, 2005-ben Goethe-medált, 2011-ben Murasaki Shikibu-díjat, 2013-ban Yomiuri-díjat és 2016-ban Kleist-díjat kapott.¹⁴

Ez a felsorolás azonban közel sem teljes. Irodalma nemzetközileg elismert, amit mind a róla megjelent cikkek, mind az író által elnyert díjak száma jól mutat. Könyveinek egy részét pedig már angolul is olvashatjuk.¹⁶

Az exofónia általános fogalma

Az exofónia szó etimológiáját tekintve a latin *’exo’*, tehát valamiből kilépni jelentésű előtagból és a görög *’phoné’*, tehát hang jelentésű szavakból áll. Angol nyelvterületen a *’phone’* utótag a

⁵ 多和田葉子、リービ英雄 「母国語から遠く離れて」 145.

⁶ 多和田葉子『カタコトのうわごと』 11.

⁸ 清水光二『多和田葉子の「エクソフォニー」体験』 127.

¹⁰ 押山道子『多和田葉子の年譜』 150.

¹² 押山 i.m., 153.

¹⁴ TAWADA Yōko hivatalos honlapja, www.yokotawada.de, 2017.04.11.

¹⁶ Többek között a *Where Europe Begins*, *Voices from Everywhere*, *Facing the Bridge*, *Portrait of a Tongue*, *The Bridegroom Was a Dog*, *Memoirs of a Polar Bear*, *The Emissary* és a *The Last Children of Tokyo* címűeket. A legtöbbet Margaret Mitsutani fordította, de Chantal Wright fordításait is olvashatjuk. Az angolon kívül műveinek koreai és spanyol fordítása is megjelent.

bizonyos nyelv használóira utal, például az *anglophone* kifejezés egy olyan közösség beszélőire utal, akik angolul beszélnek egy olyan országban, ahol egyszerre több nyelv is használatos. Etimológiáját tekintve tehát az exofónia arra a jelenségre utal, amikor egy adott nyelv határain túlra helyezkedünk a nyelvhasználatunkban.

A kifejezést eredeti értelmében az afrikai német és francia nyelvű irodalommal kapcsolatban kezdte el használni a nyolcvanas években Susan Arndt és Robert Stockhammer irodalmár, s Tawada Yōko Robert Stockhammer egyik előadása során¹⁷ ismerkedett meg ezzel a kifejezéssel. Az *Exofonie – Anderssprachigkeit (in) der Literatur*¹⁸ címen 2007-ben megjelent könyv, amely az exofónia fogalmával foglalkozik és mutatja be a jelensége német irodalmi nyelvterületen. A német posztmodern irodalmi diskurzusok és Chantal Wright¹⁹ professzor nyomán terjedt el a fogalom használata angolszász nyelvterületen is.

Az exofónia fogalmi tisztázása a jelenség újszerűsége miatt még nagyon képlékeny, ezért a fogalommal kapcsolatosan a következő definíciót használom. Az exofónia olyan írói-költői stílusesszék, amely abból a tapasztalatból származik, hogy a világban számos nyelv van, s ezek hangzásukban, kifejező késztetükben mind eltérnek.²² A világ nyelveit megtapasztalva rájövünk, hogy minden nyelvnek határokkal rendelkezik, s ezeket a határokat igyekszünk átlépni. A nyelv szemantikai dekonstrukciója során a nyelv jelentésen kívüli rétegeivel akar tartalmat átadni. Ennek következtében az exofón szöveg a hétköznapi nyelvhasználattal ellentétben olyan nyelvi kontextust alkot, amelyben a hagyományos jelentésen túli nyelvi rétegek – a nyelv hangzósága, a karakterek vizualitása, a közvetítő média anyagsága válik a kifejezés eszközévé. Egyszóval minden, ami a nyelv szemantikai rétegén túl helyezkedik el, használható ahhoz, hogy az az irodalom kifejező eszközévé válhasson.

Az exofónia többféleképpen is elérhető: egyik válfaja, amikor a szerző az exofón hatás érdekében a használt nyelvén kívülre helyezkedik; egy másik nyelven keresztül szemléli az adott nyelvet, esetleg két nyelv határán, az abból keletkező kreatív energiát felhasználva alkot. A tanulmányban felsorolt írók Japánban ezt a technikát (is) követik, ezért megállapítható, hogy az exofónia szűkebb értelemben azt az írói technikát jelenti, amelynek következtében egy idegen nyelven keresztül, két nyelv – néhol láthatatlan, néhol nagyon is kézzel fogható – kölcsönhatásából keletkezik a mű irodalmisága.

A legelterjedtebb meghatározás szerint az exofónia a kisebbségi vagy kétnyelvű írók irodalmában jelentkezik leggyakrabban. A jelenség tisztán a nyelvre irányul, tehát nem a kivándorlásból fakadó idegenségérzet, a kultúra különbségei lesznek hangsúlyosak, hanem a nyelvhasználat, amely magára a nyelvre utal vissza. Ez mind tematikus, mind szimbolikus, illetve szövegkoherenciai téren megnyilvánulhat.

A japán exofónia fogalom

¹⁷ 多和田葉子 『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』 7.

¹⁸ Susan ARNDT (Hg.), Dirk NAGUSCHESKI (Hg.), Robert STOCKHAMMER (Hg.): *Exophonie: Anderssprachigkeit (in) der Literatur*, 2007, Kulturverlag, Kadmos

A jelent tanulmányban nem térek ki a német nyelvterületen használt exofónia-jelenségre, de ebből a könyvből tájékozódhatunk a német irodalmi szintéren használt fogalmakról, exofón írókról.

¹⁹ Chantal Wright a Wisconsin-Milwaukee Egyetem professzora, többek között az exofónia kérdésével is foglalkozik főleg német nyelvterületen. Tanulmányai közül külön említést érdemel az *Exophony and literary translation*, valamint a *Writing in the 'Grey Zone': Exophonic Literature in Contemporary Germany* című művei.

²² 土屋勝彦 「＜移民文学＞から＜世界文学＞へ」、259.

Az exofónia Japán nyelvterületen Tawada Yōko *Ekusofonii –Bogo no soto e deru tabi* エクソフォニー 母語の外へ出る旅²³ címmel megjelent könyve alapján került be az irodalmi köztudatba, és azóta több konferencia központi témájává vált.

Könyvében Tawada az exofónia jelenségét úgy mutatja be, mint ami „az anyanyelv határain túlra lépés általános állapotára mutat rá”.²⁵ Fontos megjegyezni, hogy az exofónia jelenség Tawada szerint a világban mindenhol szétszórtan jelentkezik, függetlenül a bevándorló vagy kreol irodalomtól.²⁷

Tawada a jelenséget a zenei szimfóniákhoz hasonlítja, ezzel is érzékeltetve, hogy az exofónia a nyelv hangzóságának sajátosságait aknázza ki.

Ezen a világon sokféle zene hallható, de ha kitekintünk a minket körülölelő anyanyelv közegeiből, kissé kilépünk a hangzásán túlra, vajon milyen zenét kezdünk el hallani? Ez (a kilépés) egy rizikós vállalkozás. [...] De hogyan léphetünk a bennünket körülfonó (és lekorlátozó) anyanyelvünk határán túlra? Mi történik velünk, ha kilépünk? Az én értelmezésemben az exofón irodalom az a vállalkozás, amely az alkotás területén túlradó kíváncsiság által ezekre a kérdésekre született.²⁸

Ezzel az idézettel kapcsolatban a következő értelmezést adja Reiko Tachibana: „Az exofónia arra a tevékenységre utal, amikor a kreatív kíváncsiságuk arra ösztökéli az írókat, hogy egy új hangszer – ebben az esetben az anyanyelvüktől különböző nyelv – friss hangjaiból alkossanak szimfóniát.”²⁹ Ez tehát szükségszerűen azt mutatja, hogy az anyanyelvünk mellett egy másik idegen nyelv pontos ismeretére is szükségünk van ahhoz, hogy exofón irodalmat hozzassunk létre. A legtöbb tanulmány olyan írókat vizsgál, akik általában nem anyanyelvi írók (mint például Levy Hideo vagy David Zoppetti), vagy Tawadához hasonlóan sok időt töltöttek a japán nyelvi közegen kívül (Mizumura Minae). Tawada azonban – és Stockhammer is – ennek részben ellentmond.

Hogy Stockhammer kifejezésével éljek, minden kreatív írói nyelv ilyen „kiválasztott” nyelv 選ばれたもの. A sors szeszélyességéből más nyelvet használni kényszerülő írók nem az egyetlenek, akik megválaszthatják a nyelvüket. Ha az író csak egyetlen nyelven tud, az általa használt kreatív írói nyelv ugyanúgy „kiválasztott”; amennyiben nem az, nem nevezhetjük irodalomnak.³⁰

Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden írói nyelv szükségképpen exofón, csak annyit, hogy nem feltétlenül kell az írónak az anyanyelvétől különböző nyelven alkotnia ahhoz, hogy exofón irodalmat hozzon létre. Tawada azt állítja, hogy egy nyelven belül is lehetséges több nyelvet létrehozni a nyelv kreatív alkotói energiája által – ez maga az írói nyelv. Erre Paul Celan író példáját hozza, aki Tawada szerint egy nyelven belül teremtett „több nyelvet”.³² Az egy nyelven belül felfedezett „több nyelv” koncepciója Tsuchiya Masahiko szerint is az egyik elemi

²³ 多和田葉子『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』, 2007, 岩波書店、東京

²⁵ Az eredetiben 母語の外に出た状態一般を指す. 多和田『エクソフォニー』 3.

²⁷ 多和田『エクソフォニー』 4.

²⁸ この世界にはいろいろな音楽が鳴っているが、自分を包んでいる母語の響きから、ちょっと外に出てみると、どんな音楽が聞こえはじめるのか。それは冒険でもある。[省略]「自分を包んでいる（縛っている）母語の外にどうやって出るのか？出たらどうなるか？」という創作の場から好奇心に溢れた冒険的な発想が「エクソフォン文学」だとわたしは解釈した。多和田『エクソフォニー』 7.

²⁹ Reiko TACHIBANA, “Tawada Yoko’s Quest for Exophony: Japan and Germany.” 153.

³⁰ 多和田『エクソフォニー』 7.

³² 多和田『エクソフォニー』 42.

része az exofón felfogásnak.³⁴ „Egy nyelvben az összes” – ez Walter Benjamin³⁵ nyelvfelfogását juttathatja eszünkbe.

Az exofónia fogalom szükségessége

Amint már a bevezetőben is említettem, sok fogalom van az exofónián kívül, amellyel a kisebbségi írók irodalmának sajátosságait leírják. A fogalom megválasztásával a vizsgálódás szempontjait, a szöveg egyes jellemzőit is kiemelik. A japán irodalomban az exofóniához legszorosabban kapcsolódó fogalmak az *imin bungaku* 移民文学, vagy *bōmei bungaku* 亡命文学, vagyis kisebbségi irodalom, az *ijū* 移住 és *idō bungaku* 移動文学, azaz kivándorlók vagy bevándorlók irodalma, és a már korábban említett *ekkyō bungaku*. Ezeken túl olyan széleskörű fogalmakat is használnak a diskurzusokban, mint *nihongoken bungaku* 日本語圏文学, japán nyelvű irodalom, vagy *sekai bungaku* 世界文学, világirodalom. Ezekkel a fogalmakkal azonban az exofónia jelenségét nem lehet leírni, mivel ugyanazon irodalom más sajátosságait hangsúlyozzák ki, vagy egyszerűen – akárcsak az utolsó kettő, túl tág kontextussal rendelkeznek. A különböző japán nyelven használatos fogalmak jellemzőiről, valamint a hozzájuk kapcsolódó problémákról bővebben Tsuchiya Masahiko tanulmányában³⁶ olvashatunk.

A kivándorló irodalomnak sok magyar nyelven is elérhető szakirodalma van. Előző tanulmányomban³⁷ részletesen bemutattam a kivándorló irodalom jellemzőit, így most csak röviden említem: szerzője a többségi társadalom nyelvén ír kisebbségi tagként, nyelvi deterriorizáltság hat rá, politikai és a kisebbség érdekében történő közösségi megnyilatkozás van benne.³⁹ Az írók a saját kultúrájuk szószólóiként lépnek fel, akikre elidegenítő mechanizmusok hatnak.⁴¹ Ez tehát olyan fogalom, amely a nem anyanyelvén író kisebbségi írók műveit jellemzi főképp tematikus szinten. Fontos, hogy a közösség érdekében történő megnyilatkozást a kivándorló (kisebbségi) irodalommal kapcsolatban legtöbbször kiemelik. Japán nyelvterületen ennek megfelelően az *idō bungaku* fogalmat akkor használják, ha a kivándorlás aktusát szeretnék nyomatékosítani; a kultúrák különbségéből fakadó idegenségérzetet, a beilleszkedés folyamatát, az adott országban „külföldiként” megélt életet, a nyelvi korlátokból fakadó félreértéseket⁴². Fontos azonban, hogy az exofónia, bár megjelenhet szövegszervező vagy tematikus szinten, inkább stilisztikai fogalom.

A fogalmak közül a legtöbb átfedést az *ekkyō bungaku* és az exofónia adja. Utóbbi, amelyet Tsuchiya Masahiko az angol *border-crossing literature* és német *Grenzüberschreitungen in Literatur* jelenségek párjaként alkotott meg, és a japán irodalmi diskurzusban nagyon fontos szerepet kap. Ez a fogalom ugyanúgy használható arra a jelenségre, amikor egy kisebbségi irodalmi szereplő a nyelvi kreativitását a nyelvek különbségéből fakadó izgalmas jelenségekre alapozza, vagy két nyelv folyamatos ütköztetését, a nyelvi reflexiókat írja le. Ebbe a kategóriába ugyanúgy beletartozik azonban a kisebbségi irodalomra jellemzők összessége is, tehát sokkal szélesebb területet fed le, mint az exofónia. Ez németül „Interkulturelle Literatur”-nak fordítják.

³⁴ 土屋勝彦 「＜移民文学＞から＜世界文学＞へ」 259.

³⁵ Bővebben lásd Walter Benjamin *A műfordító feladata* című művét.

³⁶ 土屋勝彦 「＜移民文学＞から＜世界文学＞へ」

³⁷ TÓTH J. Nikolett, „Tawada Yōko stílusa és kisebbségi irodalmi jellemzői – az Inu mukoiri bemutatásán keresztül”. „Közel, s Távol” VIII. – Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely éves konferenciáinak előadásából 2017, Eötvös József Collegium, Budapest, 2019. [megjelenés alatt]

³⁹ Gilles DELEUZE – Félix GUATTARI, *KAFKA – A kisebbségi irodalomért*, Quadmon Kiadó, Budapest, 2009, 33.

⁴¹ Ha YIN, *The Writer as Migrant*, University of Chicago Press, London, 2008, 78–79.

⁴² 土屋勝彦 「＜移民文学＞から＜世界文学＞へ」, ... 243.

Az *ekkyō bungaku* fogalommal szemben az exofónia egy sokkal konkrétabb, nyelvben bekövetkező jelenséget takar. Ezért is határoztam meg úgy mint költői stíluseszköz. Nem irodalmi gyűjtőfogalom, szemben az *ekkyō bungaku*val; bár lehet „exofón irodalom” elnevezéssel is találkozni a tanulmányokban vagy Tawada könyvében, de ez elsősorban a kisebbségi irodalom „kisebbségi” voltáról leválasztott, nyelvi szintéren történő kreatív megnyilatkozása az irodalmi szövegnek, vagyis azok a szöveghelyek, ahol ez a nyelvi játékosság jelentkezik.

Exofón írók Japánban

Japánban ma az exofón irodalmat csak az *ekkyō bungaku*val szorosan összefonódva vizsgálhatjuk. A tanulmányokban általában Tawadát Levy Hideoval és Yang Yivel állítják párhuzamba, de nem ritka, hogy Mizumura Minae vagy Davide Zoppetti munkásságát is ebbe a kategóriába sorolják. 44

A felsorolt írók közül részletesebben csak az amerikai származású Levy Hideót említem meg, mert a *Wagateki Nihongo* 我的日本語⁴⁵ című esszékötetében ugyanúgy a „megváltozott” nyelvhasználatról, valamint ennek irodalmáról értekezik, és hosszasan említi mind Yang Yi írónőt, aki külföldi állampolgárként először kapott Akutagawa irodalmi díjat, mind pedig Tawadát az exofónia-felfogásával, és ezekhez csatol hozzá saját gondolatokat. Jelen tanulmány bővebben nem tud kitérni erre a műre, de mindenképpen további vizsgálatra érdemes; egy esetleges jövőbeli kutatás alapjául szolgálhat.

Az exofónia példái Tawada munkásságán keresztül

Írásjegyek újszerű használata

Japánban háromféle írásrendszert használnak. Ebből a két kana írásrendszer fonetikus, míg a Kínából származó kanji morfémius, tehát az írásjegyek szemantikai egységet alkotnak. A japán nyelvben ezt a három írásrendszert használják keverve a szövegekben. Ebből a sajátosságból fakadóan az írásjegyek újszerű használatával is képesek az írók exofón jelenséget létrehozni.

Tawada a *Borudō no gikei* ボルドーの義兄⁴⁶ című művében az írásjegyeket hétköznapi használatuktól eltérően alkalmazza (1. kép). A főszövegben az írásjegyeket a japán szövegeknek megfelelően használja. „Nem hétköznapi” kanji használat persze előfordulhat, de ez a szép-irodalom sajátossága, hiszen például régies írásjegyek számos irodalmi műben előfordulnak (haszonlóan a régies kifejezésekhez a magyar irodalomban).

A szöveg exofón értelemben vett érdekessége abban rejlik, hogy az egyes részek elején az író „kijelöl” egy írásjegyet, amely a részlet „alcímeként” szerepel. Az első oldalon 3 ilyen kandzsit láthatunk: az első a 始, tehát ’kezdet’ jelentésű írásjegy. Azt gondolhatjuk, hogy a ezzel a jelentésű kanjival egyértelmű kezdeni. A második jegy a 堂, vagyis ‘csarnok’. Ez a fejezetben a 聖堂, ‘templom’ szóban jelenik meg, míg a harmadik 捜, ’keres’, a rész angol betétjében: „Kereslek téged az állomáson”.⁴⁸ Ezek alapján feltételezhető, hogy az író egy-egy írásjegyet emel ki az értelmük alapján az egyes fejezetekből, és ezt használja a mű bizonyos részleteinek jelölésére. Felfedezhető azonban, hogy a fejezetek elején szereplő írásjegyek tükrözve vannak (2. kép). Ez az írói megoldás meglepetést vált ki a befogadóból, ezáltal

⁴⁴ 土屋勝彦『越境する中間地帯を求めて—多和田葉子論への試み』, 2004, (www.ci.nii.ac.jp/naid/110004047609) 67.

⁴⁵ 英雄『我的日本語』、

⁴⁶ 多和田「ボルドーの義兄」, 『群像』 64(1), 2009/1, 6-94.

⁴⁸ *i.m.*, 6. Eredeti: „I search you at the station”

tudatosítva az anyanyelvi befogadóban is a kandzsi materiális síkját. Amikor szöveget olvasunk, hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy az egyes karakterek anyagi hordozókként hogyan viselkednek, milyen sajátosságaik vannak.

Ezt a szöveget olvasva az ember nem áll meg elgondolkodni az „E” betű alakján, hanem felruházza azzal az értelemmel, amellyel konvencionális használata indokolja. Egy japán olvasó is hasonlóképpen tudattalanul felismeri az adott írásjegyet, párosítja a jelentésével és ennek megfelelően „dekódolja” a nyelvet.⁵⁰ Ha a szokásostól eltérő módon használjuk a jelentéshordozót (jelen esetben a 始、堂、捜 stb. kanjikat), azzal arra „kényszerítjük” az olvasót, hogy tudatosabban kezdje szemlélni az írásjegyeket, amelyekből felépül a szöveg. Ez a szemléletmód – ha úgy tetszik, nem anyanyelvi automatikus, hanem „rácsodálkozó” – Tawada szerint meg egyezik a gyermeki és a nyelvet idegen nyelvként tanuló felnőtt látásmódjával.⁵² Hiszen a jelentésnek van egy formai, „mediális” hordozója. Ebben az esetben az exofónia azt a technikát jelenti, amely ehhez a „rádöbbenéshez” elvezet.

Az írásjegyek újszerű használatára további példák Tawada német nyelvű munkásságában is megfigyelhetők. *Verwandlungen* című művének⁵³ ezüstös borítóján szürke színű, hiraganával írott japán szavak vannak. Tanigawa Michiko tanulmányát idézve „Az ezüstsínű borítón elől és hátul sötét ezüst hiraganával a ごうもん、ひひょうしょう、はしゃぐ、くしゃみ、しゅっぱん、でんき szavak vannak árnyékszerűen rányomtatva”.⁵⁵ A német nyelvű olvasóközönségnek csak töredéke tud japánul olvasni, így feltételezhető, nem ismerik a szavak jelentését. Ráadásul a homonimák gyakori előfordulása miatt a japán nyelvben a hiraganával írott szavak jelentése szövegkörnyezet nélkül csak nehezen eldönthető, tehát amennyiben japán nyelvben járatos olvasó fogja a kezébe a könyvet, sem biztos, hogy az össze szóról el tudja dönteni, mely jelentésében van használva. Ebben az esetben azonban nem is a jelentés a fontos, hanem az a hangulat vagy benyomás, amelyet az „írás-kép” kelt az olvasóban.

Ezzel összefüggően ismét Tawada német könyvének borítóját ismertetem. Az *Abenteuer der Deutschen Grammatik*⁵⁶ című könyv borítóján a következő szöveg karakterei vannak szét-szórva: 人間の身体は八割りが水でできているそうだ, vagyis: „Azt mondják, az emberi test 80 százaléka víz”. Ebben az esetben – ha az olvasó tud japánul – a jelentés egy plusz réteget ad a borító értékeléséhez és befogadásához, viszont itt is inkább a japán nyelv írásjegyeinek díszítő funkcióban történő felhasználásáról beszélhetünk.

Az írásjegyek újszerű percepciója. A szavak mint a szövegszervező erő elemei

⁵⁰ Jelen tanulmány nem tér ki bővebben az irodalomtudomány mediális hordozóival kapcsolatos elméletekre. Erről bővebben lásd: Friedrich Kittler, valamint Hans Ulrich Gumbrecht és Kulcsár Szabó Ernő munkásságát.

⁵² Tawada Yökoval Bettina Brandt készített interjút, amelyben az író nő bővebben kifejti, hogyan gondolkodik az irodalomról és az írásról. Állítása szerint az ember, amikor idegen nyelven beszél vagy gondolkodik, hirtelen megláthatja, hogy a gyerekek hogyan fogadják be és értelmezik a nyelvet. Tehát az idegen nyelvet a nem anyanyelvi beszélő egyfajta gyermeki rádöbbenéssel képes használni. Más nyelvek kontextusában az anyanyelvét is másképp láthatja, ez pedig az anyanyelv-érzékelésének a megváltozásához vezet.

Lásd bővebben: Bettina BRANDT – Yoko TAWADA, „Ein Wort, ein Ort, or How Words Create Places: Interview with Yoko Tawada”, *Women in German Yearbook*, XXI/1. (2005), 1–15, 8.

⁵³ Yoko TAWADA, *Verwandlungen*. Tübinger Poetik-Vorlesungen. konkursbuchverlag, Tübingen 1998

⁵⁵ 谷川, im., 61.

⁵⁶ Yoko TAWADA, *Abenteuer der Deutschen Grammatik*, konkursbuch Verlag, Berlin, 2010.

* Németül das Opfer, erre utal az eredeti japán szövegben az író. A műben ugyanis arról van szó, hogy egy japán műfordító gondolatait, illetve a műfordításról szóló reflexióit írja le.

Ebben a szakaszban példákat hozok az írásjegyekhez és szavakhoz fűződő reflexiókra, mely exofón sajátosságnak tekinthető. Az előző szakaszhoz kapcsolódva, nem csak a japán írásjegyek alakjára és tulajdonságára lehet reflektálni a szövegben: ugyanezt a latin ábécé karaktereivel is megvalósítható. A következő idézet az *Arufabetto no kizuguchi* アルファベットの傷口 című műből származik:

Az áldozat* szó nagy O betűvel kezdődött. Észrevettem, hogy rengeteg ilyen O betű van szétszóródva az első lap felszínén. Pontosabban nem is szétszóródva; ezek az O betűk olyanok voltak a lapon, mint amikor annak az anyaga elvászik és lyukakkal van tele.⁵⁷

Ebben az idézetben az elbeszélőnek a szöveg tartalmát adó *das Opfer* szó sűrű előfordulása miatt olyan érzése támad, mintha a szövegben szétszóródó O betűk apró lyukak lennének a szövegben. Ezt a reflexiót újszerű, hiszen nem sok szerzőről tudunk, aki ilyen direkt módon reflektálna a szöveg karaktereinek, tehát a szöveg médiumának fizikai sajátosságaira. Ez az újszerűség persze abból is fakadhat, hogy a szerző anyanyelvének íráskészlete eltér a német nyelvtől, így sokkal élénkebb képzettársítások fakadnak a latin betűkészlet formáinak tudatosításból, ám az vitathatatlan, hogy ez is a szöveg exofón sajátosságai közé tartozik.

A *Subaru* すばる nevű japán irodalmi magazinban 2018 januárjában frissen megjelent *Yajirobei no taiwa* ヤジロベいの対話⁵⁸ című novellában az alábbi érdekesség található. Ebben a szövegben egy dialógus formában megírt „beszélgetést” olvashatunk, ahol egy politikus beszélget egy tévéműsor házigazdájával. A műben szerepelnek bizonyos kulcskifejezések, amelyek megadják nekünk, nagyjából milyen témakörben folyik a beszélgetés. A politikus által mondott szövegben lévő első előforduláskor ezek a kulcsszavak latin betűs átírásban szerepelnek. Ilyenek például a *kokka* 国家, vagyis állam,⁵⁹ vagy a *kazoku* 家族, család⁶⁰ szavak. Bár a japánban ritkán megjelenhetnek latin betűk a szövegben (például a T シャツ, vagyis póló szó előfordulása esetében, valamint a latin betűs nyelv szó szerinti idézésekor), a japán nyelv szavai csak ritkán kerülnek a szövegbe latin átírással. Az így leírt szó a szöveggépben is elűt a környezetétől, ezáltal kiemeltebb helyzetbe kerül, valamint a jelentéstől is eltávolítja az adott szó hangzását, így dekonstruálja a nyelvet. Ezt, hogy az író tudatosítja a befogadóban az írás médiumának jelenlétét, egyfajta „hipermedializációs technikának”⁶¹ is felfoghatjuk.

Egy másik példa arra mutat rá, hogy bizonyos szavakkal kapcsolatos képzettársítások nem csak a szöveg színesítésére szolgálnak, hanem némely esetben át is vehetik a szövegszervező erő elemeinek pozícióját. A *Kotoba to aruku nikki* 言葉と歩く日記,⁶³ vagyis a *Szavakkal sétáló napló* – bár naplóformátumban íródott, tehát a vallomásos én-elbeszélésekhez tartozik, amely kronologikusan napokra lebontva ír a történetekről –, ennek ellenére minden fejezet, vagyis

⁵⁷ Eredetiben: <犠牲者>という言葉はOの字から始まっていた。そのOの字が一ページ目の紙面いっぱいには散らばっていることにわたしは気がついた。散らばっていると言うよりは紙面がそのOの字に蝕まれて穴だらけになっていた。多和田葉子『アルファベットの傷口』、東京、川出書房新社、10.

⁵⁸ 多和田『ヤジロベいの対話』、「すばる」、40(1), 150–158, 2018–01

⁵⁹ 多和田『ヤジロベいの対話』 151.

⁶⁰ 多和田『ヤジロベいの対話』 151.

⁶¹ „[A] hipermedializáció szintén két hasonló értelemben fordul elő. Episztemológiai értelemben a hipermedializáció átlátszatlanság, vagyis az a tény, hogy a világ megismerése médiumokon keresztül történik. A néző tudatában van a médium jelenlétének, és annak, hogy a közvetítés aktusai által tanul, vagy magáról a közvetítésről tanul.” Lásd: Apertúra. Film Vizualitás Elmélet Jay David – Bolter Richard Grusin: A remedializáció hálózatai. Az írás is ilyen médium lehet Friedrich A. Kittler: *Gramofon - film – írógép* c. tanulmánya alapján. Bővebben lásd Kittler, McLuhan és Ernst munkásságát.

⁶³ 多和田『言葉と歩く日記』、2013、東京、岩波書店

minden nap megfeleltethető egy japán vagy német szó, valamint egy kifejezés, egy kanji által az íróban megfogalmazódott reflexiók összegyűjtésének. Január 2-án a 酔う *you*, vagyis „berúg” szónak írja le a saját történetét.⁶⁵ Máskor kanjikról (január 17-e, a 法 kanjiról), német szavakról (pl *Mezdeutsch*) olvashatunk. Tawada azonban nem csak szavakról és azok percepciójáról, hanem a nyelvi problémákról, az írás nehézségeiről, a nyelven való kifejezés lehetlenségéről is ír művében. Bár klasszikus értelemben nem koherens a történet, mégiscsak összeköti az egyes részeket az elbeszélői énnel kronologikus sorrendben történt események, valamint az egyes szavak között is van logikai kapcsolat, amelyekről az író a reflexióit írja le.

A nyelv hangzósságából fakadó teremtő erő

A már korábban is említett *Yajirobei no taiwa* című, pár oldalas novella lehet az író újabb művei közül az, amely a legszembetűnőbben példázza az exofón irodalom jellemzőit. A szöveg tele van lefordíthatatlan szójátékokkal, amelyek az interjúalany „elszólásaiból” fakadnak. A mű maga a migrációs válságra adott válaszválményként is értelmezhető, hiszen például novemberben a szerző Tokióban töltött egy hetében sem volt olyan nap, hogy legalább egy kérdező ne hozta volna fel a Németországban aktuális migrációs problémát.

A novella első része interjú formában íródott, szövege a hétköznapi beszédet imitálja. Az interjúban gyakran elhangzó nyelvbtlásoktól sűrű szöveg az első oldal után önmaga paródiájává is válik egyben.

Mivel ezek a nyelvi játékok szinte lefordíthatatlanok, az eredeti szavak jelentését és hangalakját megadva próbálom érzékeltetni őket.

Az eredeti szöveg 151. oldalán a „Földre érkező földönkívüliek” problémájáról kérdezi az újságíró az interjúalanyt, amire ő a következő választ adja:

宇宙人が来る前から、無駄金が使われていたという事実を見逃してはいけないと思います。例えば国立大学のぶんじゃく、失礼、文学部などです。がつくりせい、失礼、学生たちは授業料も払わずに何年も訳に立たない本を読んで、非現実的な議論で時間を無駄追いし（省略）⁶⁶

A földönkívüliek érkezése előtt a fölösleges pénzköltés ténye felé kellene a figyelmünket fordítanunk. Például az állami egyetemek bölcsészkarára gondolok. A tanulók tandíjat sem fizetve több éven keresztül haszontalan könyveket bújnak és irreális okfejtéseket hallgatva pocsékolják az időt (...)

Az eredeti szövegben azonban, ahogyan az interjúk alkalmával a valóságban is lenni szokott, „elszólások” vannak. A második idézett mondatban is van egy ilyen, a *bungakubu* 文学部, bölcsészkar első három szótaga bun-ga-ku helyett véletlen tévesztés következtében *bun-ja-ku* ぶんじゃく, 文弱, vagyis a „könyvek iránti tehetetlen vonzódás” lesz. A mindenki által jól ismert tudatalatti elszólásokat imitáló szöveg bővelkedik az ehhez hasonló, hangzósságbeli megfeleltetések jelentésének ütköztetésére alapuló szójátékokkal. A harmadik idézett mondatban szintén nincs lefordítva a szójáték, de a *gakusei* 学生, „diák” jelentésű szó helyett először véletlenül *gakkuriseit* がっくりせい (jelentése: gakkuri ’kedvetlen’, ’csüggedt’+ sei utótag) mond az interjúalany.

Tawada 2003 óta Takase Aki zongoraművésszel közös performanszokat ad elő. Ezek kiindulópontjai Tawada olvasóestjei voltak. A következő részlet a Takase Akival közösen elkészített *Diagonal* lemez *Tama* elnevezésű performanszából származik. Itt Tanigawa Michiko tanulmányának 69–70. oldalán leírt részletének első, japán felét közlöm, majd annak fonetikus átírását.

⁶⁵ 多和田 『言葉と歩く日記』 6.

⁶⁶ 多和田 『ヤジロベいの対話』 151.

たま
 たまたま たまがころがる
 たま たまが あたたまる
 たまが いつつで たまご
 たまご あたためる
 あたま あたたまる
 たまがころがる
 あ たまが ころがる
 あたまが ころばる

Tama
 Tamatama tama ga korogaru
 Tama tamaga atatamaru
 tamaga itutude tamago
 tamago atatameru
 atama atatamaru
 tamaga korogaru
 a tamaga korogaru
 atamaga korobaru

67

Véleményem szerint ebből a részletből érezhető legerősebben az a törekvés, melyben a nyelv hangzósága felülírja a szöveg szemantikai jelentőségét. Bár minden egyes szónak és mondatrésznek van értelme (a „tama” golyót, az „atama” fejet, a „tamatama” véletlenül-t jelent), de – részben a performansz írott szövegétől eltérő mediális hordozójának következtében a hangzóság már-már felülírja a jelentést.⁶⁸

A részlet nagyon erőteljesen példázza, amikor a nyelv hangzósága átveszi a főszerepet a szemantikai régióktól, mintha egy számunkra ismeretlen ősi nyelven szólna a műrészlet. Kilepünk a nyelv keretein túlra, hogy a hangzóságra fókuszálva egy új nyelvi réteget fedezzünk fel. Ez a játékos kitekintés tekinthető exofóniának.

Összegzés

Tawada Yōko a kortárs japán és német irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, a japán irodalmi diskurzusból nevéhez kötődik az exofónia fogalma is. Jelen tanulmányban azt ismertette, hogy az exofón, tehát az adott nyelv határait kitérítő, azon túlra tekintő irodalom hogyan valósulhat meg nyelvi eszközök által. Az előző szakaszokban Tawada munkásságából vett példákon keresztül szemléltettem a nyelv írásjegyeinek (vagy karaktereinek) újszerű használatát szépirodalmi szövegekben, vagy azok újszerű percepcióját. Rámutattam továbbá, hogy a szavak hogyan válhatnak központi strukturális elemmé, hogyan alakíthatják az egész könyv felépítését és az elbeszélés folyamát azáltal, hogy mind tematikai szempontból, mind hangzóságát tekintve fő szervező erővé lépnek elő.

Ezek a példák igyekeztek rávilágítani, mit is érthetünk a japán exofónia fogalmon. Természetesen a továbbiakban a többi exofón író, tehát Mizumura Minae, Levy Hideo és Yang Yi munkásságát is elengedhetetlen elemezni ahhoz, hogy általános érvényű következtetéseket vonhassunk le. Jelen tanulmány ezért ebben a formában még nem teljes érvényű, a példák illusztrálásával azonban betekintést nyújthatott a kortárs irodalomtudomány új területének fogalomrendszerébe.

Felhasznált irodalom

ARNDT, Susan (Hg.), NAGUSCHEWSKI, Dirk (Hg.), Robert Stockhammer (Hg.): *Exophonie: Anderssprachigkeit (in) der Literatur* (2007) Kulturverlag, Kadmos

⁶⁷ 谷川, im., 69-70.

⁶⁸ 谷川, im., 70.

- YIN, Ha : *The Writer as Migrant* (2008) University of Chicago Press, London
- BRANDT, Bettina: „Ein Wort, ein Ort, or How Words Create Places: Interview with Yoko Tawada” (<http://www.jstor.org/stable/20688244>)
- DELEUZE, Gilles -GUATTARI, Félix: *KAFKA A kisebbségi irodalomért.* (2009) Quadmon Kiadó, Budapest
- TACHIBANA Reiko: “Tawada Yoko’s Quest for Exophony: Japan and Germany.” Slaymaker, ed. 153–168.
- TAWADA Yoko: „From Mother Tongue to Linguistic Mother,
- TAWADA Yoko: *Verwandlungen.* (1998) Tübinger Poetik-Vorlesungen. konkursbuchverlag, Tübingen
- TAWADA Yoko: *Abenteuer der Deutschen Grammatik.* (2010) Konkursbuch Verlag, Berlin
- WRIGHT, Chantal: „Exophony and Literary Translation”. (University of Wisconsin-Milwaukee) *Target*, XXII/1 (2010), 22-39.
- 押山道子「多和田葉子の年譜」高根沢紀子 編『多和田葉子』現代女性作家読本 (7)、2006、東京：鼎書房、149～155.
- 神田由美子 「『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』」高根沢紀子 編 『多和田葉子』現代女性作家読本 (7)、2006、東京：鼎書房、134～137.
- 清水光二 「多和田葉子の「エクソフォニー」体験」、2007-03、『吉備国際大学社会福祉学部研究紀要』(12)、125～131.
- 高根沢紀子「多和田葉子の文学世界」高根沢紀子 編 『多和田葉子』現代女性作家読本 (7)、2006、東京：鼎書房、8～15.
- 谷川道子 「日本からの「エクソフォニー」—多和田葉子の文学営為の位相」、2008、『総合文化研究』(12), 57～73.
- 多和田葉子 『アルファベットの傷口』、1993、東京、河出書房新社
- 多和田葉子、リービ英雄 「母国語から遠く離れて」、1994-5、『文学界』48 (5), 138～157.
- 多和田葉子 『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』、2003、東京、岩波書店
- 多和田葉子『カタコトのうわごと』、青土社、東京、2007.
- 多和田葉子 「ボルドーの義兄」、2009-01、『群像』64(1), 6～94.

多和田葉子 『言葉と歩く日記』、2013、東京、岩波書店

多和田桃子 「ヤジロベいの対話」、2018-01、『すばる』40(1), 150～158.

土屋勝彦『越境する中間地帯を求めて―多和田葉子論への試み』、2004、
(www.ci.nii.ac.jp/naid/110004047609) [2018.06.14.]

土屋勝彦 「「移民文学」から「世界文学」へ」土屋勝彦 編 『越境する文学』2009、東京、水声社、238～262.

室井光広、多和田葉子 「言葉そのものがつくる世界」、2017-9、『現代詩手帳』(60)、60～68.

リービ英雄『我的日本語』2010、筑摩書房、東京

リービ英雄「エクソフォニーの時代」、多和田葉子 『エクソフォニー 母語の外へ出る旅』2012、東京、岩波書店、211～218.

日本比較文学会第79回全国大会、山形大学文学研究科、2017.06.17～18.

Mellékletek:

